Ի ՆԱԽԱԿԱՏԻՍ ՊԱՏԿԵՐԻ
ՍՐԲԱԶԱՆ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԺԶ.
Ի ՄԵՆԱՍՏԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ
ՅԵՐԿՐՈՐԴԻ ԱՒՈՒՐ ԱՄՍԵԱՆՆ ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ ՅԱՄԻ 1846

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՍԱՑԵԱԼ Ի ԾԻՐԱՆԱՒՈՐ ՊԱՏՐԻԱՐԳԷՆ ՎԵՆԵՏԿՈՅ

ՕՐՍ այս օր բարեհնչան, յորում ըստ իւրաքանչիւր ամաց կատարէ եկեղեցի զյիշատակ քառասնօրեայ գալստեան Տեառն 'ի տաճարն, 'ի հնգետասան ամաց հետէ և այսր պայծառագոյնս փայլէ ամբարձմամբն ԳՐԻԳՈՐԻ ԺԶ., 'ի Պետրոսեանն աթոռ: Իսկ զարդիս ևս քան զևս պայծառանայ օրս այս 'ի պաշտօնասէր կղզեկիս աստ նուակատեօք շքեղ պատկերիս, որ այս առաջին անգամ յաչս մեր հարկանի, և յայսմհետէ բազմագոյնս անշուշտ ձգեսցէ այցելուս յափունս յայսոսիկ հիւրասէրս: Ոչ լինի, որ հրաւիրանաւս կոչեցայ հանդիսադիր բերկրալէտ ժողովոյս լինել, ո՛ տայր և զասացուածս իմ կշռել համեմատս ճարտարութեան ձեռինն այնորիկ որ գիտաց երաստոյ վիմիդ այդպիսիս տալ տիպս կերպարանաց գեղեցիկս և վսեմս, որպէս զի մի՛ իմոց բանիցս անհարթութեամբ նսեմասցի 'ի միտս ձեր ձեռակերտիս պատուականութի: Սակայն եթէ թերի ևս գտանիցիմ ես յայսմ հանդիսի, ապաքէն դուք ձեզէն իսկ մարթիք լրումն տալ թերութեանն՝ մանր զննելով զհրաշագեղդ ճարտարութիւն. և ինձ այնուհետև ոչ անախորժ ինչ լիցի՝ եթէ նուազեալ ևս յոյժ գտանիցէք զբանս իմ քան զիրացն ճշմարտութիւն. քանզի և պարտութիւնս իմ 'ի պայքարիս՝ փառս յաւելցէ ճարտարապետի գործոյն, և պարգևողին զնոյն, և որոց զպարգևն ընկալան:

Այս արձան մեծաւ խնամով քանդակեալ 'ի պասանեցւոյն Փիդիայ[1] զոր ինքն իսկ Հռովմ մեծարէ իբրև զմի յարժանի յաջորդաց անմահացելոյն Քանովայ, առաջի առնէ մեզ աւադիկ զսրբազան Քահանայապետն բազմեալ փառօք 'ի մեծաշուք գահու, նափորտ զանձամբն, և առ նովաւ պատուոյն նշանակք, և աջովն զօրհնութիւն բաշխելով առ տիեզերասփիւռ որդիս կաթուղիկէ եկեղեցւոյ, որպէս նմին միայնոյ վայելէ: Նաև թէ ոք ըստ գեղեցիկ բախտի տեսեալ իցէ 'ի մօտոյ զվսեմ զայն կերպարանս, անդէն նշմարէ 'ի սմա զնկարագիր երեսացն այնպէս ճշգրտահան գծագրեալ, զի և առանց յերկուանալոյ զնախատիպն յիշէ առ ժամայն: Նաև 'ի զննել անդ ապա զծալս ուրարին և զոր ընդ նովաւ զհանդերձն որ խորշ զխորշիւ իջանեն, և զմանր ծակտիս վերջաւորացն և զմանուածոյ ոլորս ծոպիցն, և զոսկեհիւս զասղնեգործ կիտուածսն որով պճնեալ են քղանցքըն, և զայլս ևս մասունս զգեստուց քահանայապետին, անդէն 'ի միտ առնու եթէ որչափ հնարագէտ գտաւ անդրիագործն 'ի կակղել և 'ի հարթել զվէմն գրչաւն իւրով հզօրաւ, նոյնչափ ևս գեղեցկազարդեաց զայն խնամոտ սիրոյն առաւելութեամբ:

Ի չորեսին կողմանս քառակողմն

[1] Յովսէփ Ֆապրիս, ասպետ և տեսուչ թանգարանացն որ 'ի Վատիկան, ծնեալ 'ի Պասան գաւառի մերձ 'ի Վենետիկ. որոյ քանդակեալ է և զկիսանդրի երանաշնորհ նախահօրն մերոյ Մխիթարայ որ կայ 'ի մատենադարանի Վանացս:

խորսխի անդրւոյն մի մի բարձրաքանդակ պատկերք են յայտարարք նշանաւոր տարեկանաց և գործոց մեծամեծաց և սեպհական առաքինութեց մեծի քահանայապետին[1] ։ Ընդ քառամնօրեայ գալստեան Տեառն պատկեր յուշ մեզ ածէ զընտրութիւն քահանայապետին՚ի գերագահն պատուեկեղեցւոյ. նաւակն ալէտանջ զխռովայոյզ սկզբնաւորութիւն իշխանութեան նորա ակնարկէ. համբարձումն Տեառն յերկինս՝ զամբառնալ քահանայապետին յիւրն իշխանութիւն, և Կոյսն սուրբ բազմեալ ՚ի գահուն ընդունի զաղաչանս Բենեդիկտեայ, Գրիգորի, Հռոմուալդոսի և Մաւրոսի, և յայտ առնէ եթէ վաղ իսկ ընդ իւրով հովանաւորութեամբ ունի զպաշտօնասէրն իւր Հայրապետ ։ Ընդանօր տեսանի և մատեանն յորում ԳՐԻԳՈՐ կանխագէտ գոգցես ելով իւրոց հանդերձելոցն փառաց, արիաբար ջատագով եկաց առաքելական գահուն ՚ի ծաղկեայ հասակի. անդ տեսանի բերանացեալ հօսանօք զայրագնեալն Անիենէ պատառուածս լերինն Կատիղեայ ։ Ընդ և հրապարակն Հռովմայ յառաջինն իւր վերածեալ՚ի փառս, և ՚ի մի կողմն շքեղ պայծառանայ Թանգարանն Գրիգորեան ճոխացեալ հրաշակերտիւք ետրուրական գեղոյ և եգիպտացի պերճանաց և հռովմէական հարստութե, և առ նովաւ գեղարուեստից նշանակք և պսակք և խաչք յայտարարք առատաբաշխ պարգևաց քահանայապետին առ այնոսիկ որք պետութեան և կրօնից գտան երախտաւորք ։ Իսկ ՚ի միւս կողմն մեծակառոյց ամբառնայ տաճարն Ոստիայ յաճիւնացեալ խրթնութենէն վերականգնեալ յառաջինն իւր վայելչութիւն, և Վատիկանեանն տաճար. կենդանատիպ տեսանէ ՚ի վիմին զԼևոն ԺԲ, ՚ի ժո-ղովուրդն ձգեալ զաջն օրհնաբաշխ, և վարժք իմաստութեան զոյժ և զոգի զգենուն ընդ հզօր և բարերար ձեռամբն որ պաշտպանն է նոցա և վարձահատոյց ։

Ոչ ինչ ընդհատ ՚ի քանդակացն գեղոյ սքանչելի է ճարտարն և ընտրութեամբն որով առեալ է ՚ի քահանայապետին առաքինութեանց զանմեկինսն հանապազ ՚ի զանազան անցս կենաց նորա. քանզի և զի՞նչ այլ պատշաճագոյն էր ընտրելոյն ՚ի հովիւ հօտին Քրիստոսի՝ քան զԱստուածպաշտութիւն և զՀեզութիւն, և առ ՚ի նուաճելոյ զխռովս ժողովրդեան՝ քան զԶգօնութիւն և զԱրիութիւն, և ՚ի վարել զժամանակաւորն իշխանութիւն՝ քան զՈղորմութիւն և զԱրդարութիւն, և յաղօթանուէր պաղատանս սրբոցն առ դշխոյն երկնից՝ քան զՅոյս և զՀաւատս ։ Այսքիկ են ահա և այլ ևս սոցին հանգոյն նկարագիրք, զորս չգիտեմ դրոշմեա՞լս արդեօք արժան իցէ ասել՚ի վիմին եթէ քանդակեալս. զի թէ էր հնար վիմին հնազանդել տպագրութեանն ուժոյ, անմարթ էր տպաւորագոյնս և ճշդագոյն քան զայս նկարել՚ի նմա զամենայն, և ոչ անթերի երևել նրբագոյն իսկ անհարթութեանց պատկերացն և տեսարանաց, որք հնարագիւտ ճարտարութեամբ քանդակեալ են ՚ի նոսին ։ Իսկ սովին այսու գերահրաշ գործով, որով արժանապէս պատուեաց ճարտարն զիւրն Մեկենաս, նովին և յանձն իւր ձգեաց գովութիւնս բազումս ։

Սակայն եթէ զարդիս բուռն հարկանէր նա զայսպիսւոյ գործոյ, քանի՜ն ևս մեծահատոր վիմի կարօտանայր առ ՚ի կարող լինելոյ ակներևկացուցանել ՚ի նմա, թէ և յանձուկ սահմանի, զամենայն իսկ զառ յապա գործս Գրիգորեան գահակալութեն ։ Քանզի (զսակաւն ՚ի բազմաց յիշատակելով որպէս և զիարդ ՚ի յուշ ինձ գայցեն, սկիզբն ՚ի քաղաքական մե-

[1] Քանդակեալ է անդրիս այս սրբազանին յամի 1833, որոյ վասն չէր մարթ առաջի առնել՚ի նմա զմեծագործութիւնսն որովք յետ այնորիկ և ևս պայծառացաւ ։

ծագործութեանցն արարեալ) հարկ լինէր յաւելուլ զերկոցուն սահմանածայր ծովուց պետութեան քահանայապետին Ճոխանալ նորանոր հանդրուանօք նաւուց, և հոյակապ շինուածովք ծովահայեաց ապարանիցն, որք զշքեղ աւուրս Կուիրինեան քաղաքին ածեն մեզ 'ի յիշատակ։ Հարկ լինէր առաջի առնել զնորանոր ուղիսն և զկամուրջս և զապարանս 'ի զանազան պէտս օգտի ժողովրդոց, կամ 'ի զարդ պերճութեան հասարակաց, և զայլ ևս շինուածսն նորոգեալս ընդարձակեալս և զարդարեալս և կամ 'ի հիմանց իսկ կառուցեալս 'ի քաղաքին և շուրջ 'ի գաւառսն։ Հարկ լինէր յանդիման ցուցանել զգեղեցիկ կարգս քաղաքական տեսչութեան և զօրինաց, զդատաստանաց, զզինուորութեան, զդրամոց և զողջոյն իսկ զտնտեսութիւն գործոց հասարակաց։ Պպա և զհրճուանս և զմեծարանս սիրոյ զորս յելանելն բազում անգամ յայց իւրոց սահմանաց՝ յամենեցունց ընդունէր 'ի հաւատարիմ ժողովրդէն. որով և այցելութիւնք նորա արդարև յաղթութիւնք էին անընդհատք քանթէ ուղևորութիւնք։ Պարձեալ և զհաստատութիւն նորանոր կարգաց ասպետութեան և կամ զնորոգութիւն այլոց, որք խրթնացեալ գոլով 'ի հընութենէ ժամանակաց՝ այժմ վերըստին փայլեցին վաղեմի փառաւքն։ Եւ զմոռելիս բարեկամութիւնս քաղաքականս անքակ պահեալս, կամ վերստին հաստատեալս ընդ առաջինս 'ի թագաւորութեանց աշխարհի։ Ընդ տեսանելաք յայնժամանկեալս առ ոտիւք նորա հիացմամբ և պատկառանօք զխռուահեր զվայրագասուն բնակիչս Պանատայ, և զսղնձագոյն որեարն Եթովպիոյ, և զիրոխտն զայն արաքացի որ նստին յաթոռս Փարաւոնեանց՝ զի առաքեր առ նա 'ի նուէր 'ի զարդ քրիստոսական տաճարաց զաբեղեան կիճն լուսանցոյց, որով շքեղացեալք լինէին երբեմն մեհեանք անուանեացն Պպեայ և Ոսիրիդեայ. և զահաւոր զսուսերն հիւսիսոյ խոնարհեալ պատկառանօք առաջի խաղաղութեան հեզահամբոյր վեհապետին, այն որ ահացուցեալ կասեցոյց երբեմն զնոյն ինքն զՀարուածն Պստուծոյ առ ափամբք Պադոսի։ Եւ զինչ այլ ևս. ոչ ասպաքէն և առատաձեռնութիւն մի է 'ի գերահամբաւ առաքինութեանց իշխանաց աշխարհի։ Եւ կարի իսկ քաջ. ապա ուրեմն պարտէր Ճարտարին առանձինն ցուցանել զանչափ գումարս դրամոցն ծախելոց 'ի սեպհական իսկ ստացուածոցն 'ի շինութիւն քաղաքաց և գաւառաց, որք սուերեցան 'ի հեղեղաց, 'ի հրկիզութեանց, 'ի սասանութէ և յայլոց համաշխարհական աղետից. յորոց մի ջի անջինչ պահեսցի յիշատակ գաղտնախորհուրդ և մահաշշուկ ախտին՝ որ յառաջ քան զտասն ամ դիմեալ 'ի վերջին ծագացն արևելից, զահ և զկոտորած սփռեաց ընդ Եւրոպէ համ օրէն, և ապա շիջեալ դադարեաց 'ի խռան հառաչանաց և անդադար աղօթից որք 'ի վերյաթոռ Տիրամօրն ելանէին 'ի հռովմէական գաւառաց։ Եւ անմարթ իսկ էր անյիշատակ թողուլ յարքայական նորին առատաձեռնութեանցն կարգի զպատուական պարգևս նորա առ թագաւորս, առ իշխանս, առ ծիրանաւորս, առ եպիսկոպոսունս, առ դեսպանս պետութեանց, առ քաղաքանին, առ եկեղեցիս և առ վանորայս և առ սոսկականս անդամ, զոսկեղէն զվարդսն, զաշտանակս, զանօթս, զկերպասս, զգիրս, զդրոշմածս, զմիւսիոն նկարս և զազգի ազգի քանդակս, յորս յոլով ուրեք զանցանէ զաշնութեամբ նիւթոյն Ճարտարութի արուեստին, և զորոց վկայեն՝ թող զհեռաւոր աշխարհս՝ նախ առաջին աշխարհ ծնընդեան նորա քաղաքն Պելլուն, և ապա երկրորդ նորին հայրենիք, որպէս և ինքն իսկ կոչէ, քաղաքս Վենետկոյ, և սոյն այս ուխտ միանձանց սո-

զամբարձեալ զերկոցունս ծագաց ծովուց պետութեան քահանայապետին Ճոխանալ նորանոր հանդրուանօք նաւուց, և հոյակապ շինուածովք ծովահայեաց ապարանիցն, որք զշքեղ աւուրս Կուիրինեան քաղաքին ածեն մեզ 'ի յիշատակ։ Հարկ լինէր առաջի առնել զնորանոր ուղիսն և զկամուրջս և զապարանս 'ի զանազան պէտս օգտի ժողովրդոց, կամ 'ի զարդ պերճութեան հասարակաց, և զայլ ևս շինուածսն նորոգեալս ընդարձակեալս և զարդարեալս և կամ 'ի հիմանց իսկ կառուցեալս 'ի քաղաքին և շուրջ 'ի գաւառսն։ Հարկ լինէր յանդիման ցուցանել զգեղեցիկ կարգս քաղաքական տեսչութեան և զօրինաց, զդատաստանաց, զզինուորութեան, զդրամոց և զողջոյն իսկ զտնտեսութիւն գործոց հասարակաց։ Պպա և զհրճուանս և զմեծարանս սիրոյ զորս յելանելն բազում անգամ յայց իւրոց սահմանաց՝ յամենեցունց ընդունէր 'ի հաւատարիմ ժողովրդէն. որով և այցելութիւնք նորա արդարև յաղթութիւնք էին անընդհատք քանթէ ուղևորութիւնք։ Պարձեալ և զհաստատութիւն նորանոր կարգաց ասպետութեան և կամ զնորոգութիւն այլոց, որք խրթնացեալ գոլով 'ի հընութենէ ժամանակաց՝ այժմ վերըստին փայլեցին վաղեմի փառաւքն։ Եւ զմոռելիս բարեկամութիւնս քաղաքականս անքակ պահեալս, կամ վերստին հաստատեալս ընդ առաջինս 'ի թագաւորութեանց աշխարհի։ Ընդ տեսանելաք յայնժամանկեալս առ ոտիւք նորա հիացմամբ և պատկառանօք զխռուահեր զվայրագասուն բնակիչս Պանատայ, և զսղնձագոյն որեարն Եթովպիոյ, և զիրոխտն զայն արաքացի որ նստին յաթոռս Փարաւոնեանց՝ զի առաքեր առ նա 'ի նուէր 'ի զարդ քրիստոսական տաճարաց զաբեղեան կիճն լուսանցոյց, որով շքեղացեալք լինէին երբեմն մեհեանք անուանեացն Պպեայ և Ոսիրիդեայ. և

[1] Այն է ասիական ախտն մաղձացաւ կոչեցեալ (ֆուէրա)։

վին պարգեւաւս՝ որոյ վասն ժողովեալ իսկ եմք աստանօր. ընդ որս և զիս ինքն համարձակիմ 'ի թիւս նոցին անուանել. քանզի ուր ոչինչ իսկ են արդիւնք վաստակոց, անդ ևս պայծառագոյն երևի բարերարութիւն իշխանին: Նա եթէ զայսոսիկ իբրև զիշխանէ իմասցուք, զի՞նչ ապա զՔահանայապետէն, որ խոնարհն է նա յաչս անձին իբրև զճշմարիտ միանձն, այլ զօրացեալ մեծանձն արութեամբ՝ զոր թելադրէ նմին վսեմականն իւր մեծութի. զորմէ և աբբայն Պայծառաձորոյ վանից ճարտարաբանէր առ այլ քահանայապետ իւրոյ ժամանակին: Նա վկայեն ազդողաբան թուղթքըն ընդհանրականք, յորս զԳրիգորեանցն և զԼեոնեանց և զԻննովկենտեանց վարեալ զլեզու, այնպէս հզօրագոյնս որոտացն նա 'ի Վատիկանեան արքունեացն, զի մինչև 'ի ծագս աշխարհի լսելի եղև բարբառ նորա. յորժամ 'ի վարժարանս գիտութեց, 'ի բանակս պատերազմողաց, 'ի խորհրդարանս տեսչութեանց, կամ 'ի նոցին իսկ յարքունական գահոյից 'ի վեր երևեցան վարդապետութիւնք և սահմանք և օրէնք և հրովարտակք աղարտիչք լրութեան հաւատոյ կամ ընկերահաշտ կարգաց կամ անդորրութեան ժողովրդոց և կամ իշխանութեան եկեղեցւոյ: Արդարև յայնժամ, և զայն բազում անգամ, լսելի արար եթէ Պետրոսիւ խօսէր նա, Պետրոսիւ՝ որում ետ Քրիստոս զգերագոյն իշխանութիւն երկնիցն փականաց. այլ զիշխանականն զխեմութիւն ամոքէր հեզահամբոյր քաղցրութեամբն, որպէս և վայել է իմաստուն հովուապետին, որում ասաց Քրիստոս. "Արածեա զգառինս իմ, արածեա զոչխարս իմ": Ո՛րքէ, քանի՜ հայրագութ խնամք և քանի՜ իմաստք բարեհամբոյրք յորդեն 'ի բանից առաքելական նամականւոյ նորա, յորս է զի յորդոր լինի հովուաց զգուշանալ հօտին որ նոցա աւանդեցաւ, է զի ողբայ զչարիս որ տագնապեն զեկեղեցի, և է զի կարդայ զորդիսն աղօթակիցս լինել նմա, և կամ բաշխէ 'ի նոսա զգանձս հոգևորս. գովէ և քաջալերէ զհիմնադիրս և զնորոգիչս և զբարերարս վարժոցաց, որ հասարակաց և որ առանձինն, 'ի դաստիարակել զմանկունս, 'ի ժողովել զծերացեալս, 'ի դարմանել զաղքատս, և մանաւանդ 'ի խլել զմոլորութիւնս և զախտս, և 'ի տարածել ընդ ամենայն տեղիս զճշմարտութիւն և զամենայն առաքինութիւնս քրիստոսական կրօնից:

Իսկ զի՞նչ ասացից զիմաստութենէն մեծէ որ ցանգ առաջնորդեաց նմա յընտրել և 'ի կարգել զականաւորս 'ի մարդկանէ 'ի զանազան պաշտամունս ուխտի եկեղեցւոյ, զոմանս առ 'ի պաշտպան կալ իրաւանց եկեղեցւոյ առ օտար պետութեամբք, և զայլս առ 'ի գլուխ տանել զդժուարին տեսչութիւն եպիսկոպոսական պաշտամանց, և 'ի յաւելուլ զթիւս քահանայապետական չքեղ ծերակուտին, 'ի բաց 'ի նոցանէ առնելով՝ թէ կամիցիք՝ զիմս անարժանութիւն: Զի՞նչ և զգերմարդկային մեծվայելչութենէն ասացից, որով բանս արկեալ խօսի երբեմն 'ի ժողովս ծիրանազգեստ Հարանցն՝ որ պատկառելի զնովաւ բոլորեն ակումբ, և մինչ 'ի բարձրաւանդակ պատշգամէ Վատիկանեան պալատանն ձգեալ զաջ իւր 'ի վերայ անհամար բազմութեան ժողովրդոց յերկիր խոնարհելոց առաջի նորա, արձակէ զառաքելականն օրհնութիւն մինչև ցվայրսն յորս մուտ գտեալ իցէ աւետարանն Քրիստոսի. և բնաւ որչափ տանի կրօնս մեր զշուք և զպայծառութիւն՝ նոքիմբք փառաւորէ զմեծահանդէս տօնախմբութիւնս 'ի կատարել անդ վայելչապէս զխորհուրդս աստուածայինս 'ի մայր կաթուղիկէին տիեզերաց: Նա բնաւ զի՞նչ այլ ևս ասացից զնորահրաշ հանդիսից հաստատելոց նորին իսկ առաջնորդութեամբ, զթափօրից, զհասարակաց աղօթից, զյոբելինաց, զնա-

ւակատեաց տաճարաց, զոսկեղէն պը-
տակացն 'ի գլուխս եդելոց պատկե-
րաց Տիրամօրն, և առաւել քան զա-
մենայն զբազմածախ պատրաստու-
թեանցն որ յամենայն ազգաց երկրի
ած կոչեաց զանթիւ բազմութիւն
մարդկան յափունս Տիբերի 'ի յաւե-
լուլ անդ նորա արս հինգ 'ի դասս
երկնաքաղաքացեաց վերնոյն Սիոնի։
Սոքա են աւասիկ պաշտամունք Հը-
ռովմայ քահանայապետին, և զսոսա
բազում անգամ շքեղ կարգօք կատա-
րեաց ԳՐԻԳՈՐԻՈՍ։

Իսկ եթէ տարածութիւն հաւա-
տոց է որ փառաւոր ևս առնէ զփո-
խանորդ Քրիստոսի, իցէ՞ այն երբէք
այնպէս արագագոյն 'ի հեռաւոր աշ-
խարհս ընդարձակեալ, քան զոր ընդ
հովանաւորութեամբն ԳՐԻԳՈՐԻ ԺԶ։
Գիտակ իսկ են ամենեքին եթէ կըղ-
զին այն մեծ, որ կոչեցեալն էր երբեմն
Սրբոց կղզի, և որ յերեքհարիւրոց և
աւելի ամաց հետէ հերձեալ է յեկե-
ղեցւոյ, այժմ ճգնի զօդել միւսան-
գամ ընդ վիմին անկեան։ Յամենայն
'ի գաւառս մեծին Բրիտանիոյ, Կալ-
լեսի, Լանքասթրի և Նորքայ հաս-
տատեալ են տեղակալք առաքելական
գահուն, և միայն 'ի յետին վեցեակ
ամս կանգնեցան անդէն յիսուն և
չորք եկեղեցիք ուղղափառաց, և վա-
նորայք միանձանց թուով քսան և ութ։
Գիտակ իսկ են, զի այժմ համար-
ձակ է մուտ աւետարանչաց շնորհա-
տուր օրինացս յԱրաբիա, 'ի Թոնքին,
յերկնայինն անուանեալ պետութի[1]
և յայլ ևս կղզիս որ ցիր և ցան կան
յընդարձակ սփիւռս աշխարհացն
Հնդկաց։ Ոչ ոք անգիտանայ եթէ
Ովկիանիա, Նորն Կրանատա, Մեք-
սիկոյ, Քիլի և որ ընդ այրեցածին
հասարակապետութիւն, կարի քաջ
ջանդեալ են 'ի կրօնականս ընդ առա-
քելական գահուն. և յանկոխ ան-
գամ վայրս նորոյ աշխարհին, որոց և
անուանք անծանօթք էին 'ի մէնջ,
անդանօր ևս կանգնեցաւ յաղթա-
կանն դրօշ խաչին Քրիստոսի, և 'ի
Պալթիմոր բազում անգամ գումա-
րեցան ժողովք ազգայինք, և յամե-
նեսին 'ի նոսա յաւելեալ տեսանէին
նորապասակ եպիսկոպոսունք. և 'ի
Միացեալ նահանգս ուր ամօք ինչ
յառաջ ոչ ինչ կարի առաւելոյր թիւ
ուղղափառացն քան զմիլիոն մի, ըստ
արդի հաշուոց սակաւ ինչ նուազ են
արդ քան զմիլիոնս չորս։ Իսկ ո՞վ ոք ոչ
գիտիցէ եթէ ծովեզերք Ափրիկոյ,
որք դադարք էին երբեմն յելուզա-
կաց, ոռոգեալք արեամբ և քրտամբ
քրիստոսակրօն անթիւ գերութեն,
այժմ ահա սկիզբն առնեն թօթափել
յանձնէ զլուծ մոլար աղանդոցն, և
զկնի հազարաց և չորեք հարիւր ա-
մաց տեսանեն նստեալ զյաջորդն Օ-
գոստինոսի երանելւոյ յայն աթոռ,
որ այնպիսեաւ պայծառացեալ էր եր-
բեմն գերահռչակ անուամբ։ Արդա-
րև կրօնական յաղթութեանցս այսո-
ցիկ ճանապարհ հորդեցին բուռն և
յաղթական զէնք ազգաց մեծամե-
ծաց և հզօրաց, և դիւցազունք հա-
ւատոց թողեալ զաշխարհն հայրենի
և զազգակիցս իւրաքանչիւր՝ խոյա-
ցան 'ի խուժիցն աշխարհս կազմք և
պատրաստք 'ի տանել առաքելական
վաստակոց և արհաւրաց մարտիրոսու-
թեան. սակայն և այն ճշմարիտ է,
զի 'ի Հռովմայ ընկալան նոքա և ոչ
այլ ուստեք զայն եռանդն և զարիու-
թիւն, զոր մեծախորհուրդն այն պա-
հանջէր գործ։ Քանզի 'ի Հռովմ
ևեթ բացեալ կայ վարժարանն այն
սքանչելի առաջի ամենայն ազգաց,
յորմէ ելանեն առաքեալք մերոցս
ժամանակաց, յորում անպակաս նո-
րոգին գոգցես սքանչելիք Հոգւոյն
սրբոյ որպէս 'ի վերնատանն, լուսա-
ւորելով զմիտս նոցա, և բորբոքելով
զսիրտս, և բաշխելով զպարգևս պեր-
ճախօսութեան յիւրաքանչիւր բար-
բառս աւետարանչացն առ ազգս ան-
հաւատից։ Իսկ ուստի՞ իցէ եռանդն
և կենդանութիւն այսր դպրոցի, ե-

1 Ի Չինս։

թէ ո՛չ 'ի ԳՐԻԳՈՐԷ, որ կարգս նմին սահմանէ, ուղղէ զջանս, վառէ ըզբորբոքմունսն և ծաւալէ 'զօգիսն: Ապա ուրեմն ԳՐԻԳՈՐ է կենդրոնն առաջին, նա է արեգակն յորմէ հատեալ ճառագայթիցն և ցոլացեալ անդր քան զլերինս և զծովս՝ փարատեն զստուերս մահու: Նա է անիւն մեծ յորմէ շարժին այլքն մանունք բազմաթիւք, և որովք կազմի մեծն այն մեքենայ առաքելական քարոզութեանց: Նա միայն կարող է ասել զբանն Քրիստոսի. "Երթայք և քարոզեցէք,,. զի զնորին ունի զիշխանութիւն. և 'ի լսել անդ զբանս զայսոսիկ անդէն և անդ ընթացեալ հասանեն մինչև 'ի ծագս աշխարհի քարոզք աւետարանին: Այսպէս ուրեմն յայտնագոյնս տեսանէք, տեարք, զի թէ զամենայն իսկ զքաղաքական և զեկեղեցական իշխանութեանն զարդիւնս, որովք լի են յիշատակարանք ԳՐԻԳՈՐԻ, կամ լինէր ումեք մի առ մի 'ի յայտ ածել, այնչափ ինչ իրք գտանէին, զի ոչ միայն պարտասեալ բթացուցանէին զգրիչս երկաթիս տասանց քանդակագործաց, այլ և զգրիչս բազում մատենագրաց, որոց կամիցին աւանդել յետնոց զվէպս կենացն նորա:

Այլ թերևս հարցանիցէ ոք, եթէ զի՞ է զի քան զայլս զամենեսին որոց կարող էր պարգևել նա զանդրիս իւր զայս՝ զընծայեալս նմա 'ի պասանեցւոյ քանդակագործէն, նախապատիւ արար նա զայս ուխտ վանաց յորում արդ ժողովեալս եմք: Ոչ է ինձ հնար այլազգ լուծ տալ ըղձից ձերոց, եթէ ոչ կարծեօք ևեթ, այսինքն է եթէ յայս ձգեալ իցէ քահանայապետն 'ի վաղեմի և 'ի մտերմական սիրոյ: Քանզի և դուք իսկ քաջ գիտէք եթէ մի 'ի գերագոյն լաւութեանցն ԳՐԻԳՈՐԻ այս է, անդրդուելի հաստատութիւն 'ի մտերիմ բարեկամութեան, որում ոչ ժամանակաց յերկարութք, ոչ վայրաց հեռաւորութեամբ, ոչ իշխանութեանն մեծութեամբ և ոչ հագոյն ծանրութք և բազմութք, ոչ միայն չմոռացաւ նա, այլ և ոչ հովութեամբ վարեցաւ ընդ արս՝ որք սիրելիք նմա եղեն երբեմն: Յորոց 'ի բազմաց վկայ ձեզ կացցէ վերջին պատրիարգն Կոստանդնուպօլսոյ, որ մի 'ի պարծանաց է ուխտի եկեղեցւոյս մերոյ[1]. զոր կոչեցեալ առ ինքն քահանայապետին՝ արար նմա բազում բարիս, 'ի հիւանդութեան նորա յայց ել առ նա, և 'ի մահուն ելաց զնա, և շիրիմ մարմարեայ կառոյց նմա. 'ի մանկութեան տիոցն մտերիմ էր նորա, և արժանի ծանեաւ զնա սիրելութեանն որով մեծարէրն զնա: Ի նոյն պատճառաց ահա կարծեմ ձգեալ զնա և 'ի պատուել զայս գերդաստան միանձանց: Քանզի յորժամ կղզեակքն որ պսակաձև իմն շուրջ պատեն զՎենետիկ քաղաքաւս, լի էին պաշտօնասէր միայնակեցօք, որք յաղօթս և յուսմունս զաւուրսն անցուցանէին, և երբէք երբէք յայց իրերաց ելանէին. և յորժամ և ԳՐԻԳՈՐԻՈՍ մի էր 'ի նոցանէ, և զուարճանայր 'ի սուրբ և յիմաստախնդիր միայնարանին սրբոյն Միքայելի որ 'ի Մուրան, ո՞ գիտէ քանիցս արդեօք դայր նա 'ի Սուրբս Ղազար, և անդրստին յայնմ ժամանակէ սկիզբն արարեալ էր ճանաչել և մեծարել զպաշտօնասիրութիւն և զկարգս և զիմաստութիւն մեծարգոյ միայնակեցացս այսոցիկ, որ այնպէս քաջ գիտեն ընդ խստամբերութեան անապատի զօդել զշնորհս անարատ քաղաքավարութեան: Ու քանզի ծերագոյնքն 'ի սոցանէ տեսեալ էին յականէ զպատուական նախահայրն իւրեանց զՄխիթար, որոյ նշխարք ոսկերաց աստէն թաղեալ կան, և որում պատրաստի արդ սեղանոցն պատիւ, ձեզէն իսկ կարէք իմաստասիրել եթէ քանի՜ցս և ո՜րչափ ըղձիւք արդեօք

1 Նա ինքն է Անտոնիոս Թրավէրսի՝ պատուոյ անուամբ պատրիարգ կոչեցեալ Լատինացւոցն որ 'ի Կոստանդնուպօլիս: Ծնեալ էր նա 'ի Վենետիկ, և վախճանեցաւ 'ի Հռովմ յամի 1842.

լսէր նա 'ի նոցանէ զվէպս բազմավաստակ պանդխտութեանց նորոյն այնորիկ Հօր հաւատոց, որ յառաջ քան զամս հարիւր և յիսուն հանդերձ հաւատարիմ գնդաւ միով ած ընդ իւր 'ի ստորոտացն Արարատայ և յափանցն Եփրատայ և Տիգրիսի զկաթուղիկէ հաւատոյ՝ զքարոզեալն առ հարս իւր յառաքելոց սրբոց 'ի Թադէոսէ և 'ի Բարթուղիմէոսէ, և 'ի Լուսաւորչէն Գրիգորէ, անբիծ և անշաղախ պահեալ զնոյն 'ի մէջ հերձուածոց և այլազան մոլորութեանց : Եւ 'ի խօսակիցն լինել ընդ երկար զաստուածահաճոյ իրաց ընդ իմաստուն միանձունս այնր ժամանակին, յորոց թերևս ոմանք կեան մինչև ցայժմ, և լսեն իսկ արդեօք բանիցս, չիք ինչ երկբայութիւն եթէ յայնմ ժամանակէ հետէ և այսր կապեալ իցէ նորա ընդ նոսա մեծարանօք և սիրով. զորոյ պահեալ և ցարդ զքաղցր յիշատակս, կամեցեալ իցէ այսու պարգևօք յաւերժացուցանել զնոյն սէր և յայտնել ամենեցուն :

Բայց թուի ինձ թէ ոչ այնչափ անցելոցն յիշատակ, որչափ տեղեկութի̅ այժմեան հանգամանաց սոցա ձգեաց 'ի կղզիս յայս առանձինն օրինակաւ զքաղցր հայեցուածս նորա : Քանզի հոգք ծանունք խնամոց նորա, զոր ունի 'ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց աշխարհի, ոչ ինչ խափանեն զնա դառնալ երբեք երբեք և մտադիւրագոյնս հայել յայս փոքրիկ՝ այլ սիրելի մասն մեծի հօտին յանձնելոյ նմին 'ի պահպանութիւն : Կան իսկ առաջի աչաց նորա ոմանք արժանաւոր նուիրակք Միաբանութեանս, որոց և տուեալ է նա օթևան հիւրընկալու, և 'ի նոցանէ իմանայ ճշդիւ որ ինչ անցք անցանեն 'ի սուրբն Ղազար : Գիտէ նա եթէ առաջնորդ ոմ̅ն պատուական՝ ընդ իշխանութեան իւրում կցորդեալ ըզքաղցրութիւն հայրենի, ամոքական սանձիւ կառավարէ աստէն զգերդաստանս բարեպաշտօն, և խնամով պահպանէ զաւանդն սուրբ ուղղափառ վարդապետութեան, որպէս և աւանդեցաւ նմա յիւրոց նախորդաց : Գիտէ նա եթէ աստ դաստիարակին խնամով Հայկեան մանկտին՝ ոչ միայն 'ի կրօնաւորական այլ և 'ի քաղաքական գիտութիւնս, և զի աստի սփռին ընդ օտար աստեղօք գունդք անմահականք առաքելական շահատակաց սփռել զլոյս ճշմարտութեան 'ի մէջ ստուերաց տգիտութեան և մոլորութեան. աստ ամենեքին 'ի գիրս թարթափեալք՝ 'ի նոյնին ծերանան և մեռանին. գրեն և թարգմանեն յայլ և այլ լեզուս, տպագրեն մատեանս բազմահատորս սրբազան և արտաքին իմաստից, և սփռելով զնոսա 'ի կողմանս կողմանս յելիցն արեգական մինչև 'ի մուտս նորին, 'ի միութիւն եղբայրութեան լծորդեն զգիտութի̅ արևելեայց ընդ արևմտեայցս : Գիտէ նա եթէ երկիրս այս նուիրեալ արևելեան արարողութեանց, և յորում շնչէ գոգցես սիւք զուարթարար գեղեցկատիպ վայրացն ձոխացելոց 'ի բնութենէ, այս երկիր տայ մեզ զտարացոյց մեծվայելչութե̅ վաղեմի պաշտամանց եկեղեցեացն Ասիոյ՝ մինչ քրիստոսական կրօնիւքն պերճացեալ էին. այս երկիր շքեղացեալ գեղեցիկ տնկօք և հոյակապ շինուածովք՝ մի է 'ի պատուականագոյն ականց որովք պճնի քաղաքն Վենետիկ, և 'ի հիացումն ամբարձեալ 'ի մէջ ջուրց՝ զայցելուացն զաչս պարարէ շքեղ տեսարանօքն. որ և յաղագս այսորիկ անհամեմատ գեղեցկութեանց արժանապէս դրուատեցաւ քերթողական երգովք յումեմ̅նէ 'ի մեծազօր իշխանաց Գերմանիոյ, որ հաւասարազօր քաջութեամբ վարէ զգաւազան թագաւորութեան և զքնարն քերթողական [1] : Արդ գիտելով չափ ԳՐԻԳՈՐԻ զայս ամենայն, զի՞նչ զարմանք իցեն ընդ այսչափ սիրել նորա և մեծարել զՄիաբանութի̅ն Մխիթարեանց, և

[1] Արքայն Պաւերայի Լուդովիկոս, որոյ քերթուածն զմերոյ մենաստանէս՝ տպագրեալ իսկ է եռալեզու թարգմանութեամբ :

զի յիշատակաւս այսուիկ որ առաջիս մեր կայ կամեցեալ իցէ տալ յայտնի վկայութիւն զիւրոյ յաւերժական սիրելութեանն առ նոսա ։

Վասն որոյ ներեցէք ինձ, Միանձունք առաքինիք, զի խրախակից եղէց ընդ ձեզ ՚ի այսքանոյ պատուական վկայութե, զոր շնորհէ ձեզ նա ինքն փոխանորդն Քրիստոսի ՚ի գահոյից անտի՝ յոր չմատեաւ երբէք շողոմութի և ոչ ստութիւն ։ Նա քանզի փափաքեցէք դուք զի և ես հաղորդակից և հանդիսադիր կացից հրաշափառ տօնախմբութեանս, որ ոչ այլով իւիք դառնանայ՝ բայց ՚ի վշտալից և յերկարատև խօթութենէն որ չտայ մեզ տեսանել աստանօր զձերդ սիրեցեալ Հայր և զառաջնորդ[1], ներեցէք ինձ զի և թարգման կացից ես և սոցա ամենեցուն աստէն ժողովելոցս, և յանուն նոցին ևս ընդ ձեզ եղէց խնդակից ։ Տեսէք ահա զաւագանին ամենայն և զառաջնորդս եկեղեցւոյ և զամենայն կարգաց կրօնից, որ զուարթագինս յանձին կալեալ զհրաւէրդ ձեր, ընթացան այսր՝ ոչ միայն ՚ի տեսանել զանդրի քահանայապետին, այլ և խնդակցել ընդ ձեզ, և գալըստեամբն իւրեանց տալ ձեզ յայտնագոյն և անխաբ ցոյցս ուրախութեան զսրտից իւրեանց ։ Նա արժանի իսկ էիք դուք. զի բնակութիւնս զոր կալայք աստ ՚ի կղզւոջս իբր ՚ի հարիւր և ՚ի յիսնից ամաց հետէ, ոչ միայն առանց ինչ քրթմնջանաց ումեք տալոյ պատճառս, այլ և վարուք հաճոյականօք ամենեցուն, զանստգիւտ և զօքանչելի քաղաքավարութիւն ձեր յայտ առնէ, և զիմաստասէր վաստակսդ և զմեծամեծ ծառայութիւնս զորս բազմօրինակ մատուցանէք եկեղեցւոյս Վենետկոյ ։ Յաւերժասցի ուրեմն բնակութիւն ձեր ՚ի հիւրընկալ ծովակիս ։ Ծերունիքդ ալեւորեալք յերկարաձիգ մարզս իմաստից և ՚ի հրահանգս վանականս, տեսցեն ցանգ շուրջանակի իբրև ըզմատաղատունկս ձիթենւոյ զերամս հեզահամբոյր և պատուադիր երիտասարդաց, որք նախանձաւորք լիցին օգւոյ ծերունեաց և անարատ քաղաքավարութեան նոցա. և սոքա դարձեալ յորժամ զնոսա փոխանակեսցեն՝ տեսցեն զանձինս շուրջ բոլորեալ ՚ի նորաբողբոջ ակնկալութեանց, որովք միշտ կենդանի և ծաղկափթիթ պահեսցեն և ցդարս բազումս ձգեալ ծաւալեսցեն զօրհնեալ ձեր զսերունդ. որպէս զի թէ և բռնութեամբ ժամանակաց, որում չէ հնար կալ ընդդէմ, անձինք ձեր զմիմեանս փոխանակեսցեն, այլ միաբանութիւնդ ձեր պատուական նոյն կացցէ և մնասցէ մինչև ՚ի սպառ ։ Այսպիսի են ուխտք սրտի իմոյ վասն ձեր, զոր այս առաջին անգամ յայտ աւասիկ արարի, և տացէ տէր զի լրումն առցեն նոքին, և կղզիս սրբոյն Ղազարու դրոշմեսցէ զօրս զայս ՚ի թիւս բերկրալից աւուրցն որովք մինչև ցայսօր պայծառացաւ ։

(ԹԱՐԳՄ. Հ. Օ. ԳՈՒՐԳ ։)

1 Քանզի ՚ի նոյն աւուրս հիւանդագին կայր յանկողնի Գերապայծառ Տէրն մեր Սուքիաս Վարդապետ Սոմալեան. որ և յետ ինուց աւուրց հանգեաւ ՚ի տէր ։